

Nosili slovanští bojovníci jezdecké ostruhy vyráběné na míru?

Jistě každý kluk si někdy představoval, že je hrozivý válečník uhánějící na koni, chrabrý rytíř klanící se dámě, nebo velitel kavalerie ženoucí se zběsile do útoku. Co vlastně spojuje tyto hrdiny dětských představ?

■ Tomáš MOŘKOVSKÝ

Katedra antropologie,
Přírodovědecká fakulta,
Masarykova Univerzita, Brno

Kromě odvahy a chabrosti je to bezesporu fakt, že všichni jezdili mistrně na koních, což jistě není dnes již běžná dovednost. Ovšem aby dosáhli tohoto jezdeckého mistrovství potřebovali pomůcky, které by jim umožnily precizní ovládání koně. Mezi hlavní pomůcky při ovládání koně patřily uzda a třmen. V evropské civilizaci se však vyvinulo ještě jiné pomocné zařízení k co nejrychlejšímu a nejpřesnějšímu ovládání koní. Byly to jezdecké ostruhy. Dobrá jízda na koni je jistě možná i bez nich. O tom svědčí i fakt, že u východních nomádských kmenů, jejichž členové byli vynikajícími

jezdci a jejichž jízda byla v boji velmi obávaná, se s jezdeckými ostruhami nesetkáváme. Přesto poskytovaly ostruhy při boji určitou výhodu, projevující se zejména v krizových situacích, kde záleželo na rychlosti a přesnosti pohybů koně.

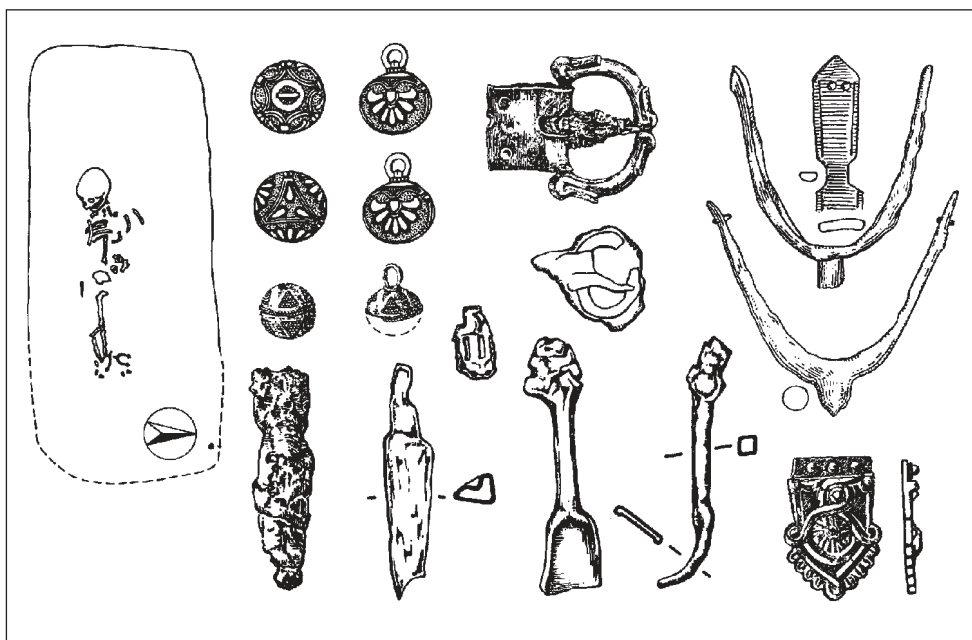
V Evropě význam jezdeckých ostruh v průběhu jejich vývoje narůstal. Ostruhy se postupně staly z pouhého předmětu umožňujícího lépe zvládnout koně symbolem pro tehdy privilegované vrstvy jezdců válečníků. Jejich symbolický význam se stal natolik důležitým, že byly ukládány spolu se zemřelými do hrobů jako výbava. S nástupem křesťanství ostruhy z výbavy hrobů postupně mizí. Výjimku tvoří pouze pohřby tehdejších vládců.

Obecně se však ostruhy stávají dostupnějšími pro širší okruh uživatelů a začínají se uplatňovat i v nižších společenských vrstvách, jako byli tehdejší sedláci. Ani toto všeobecné rozšíření ostruh ovšem nic nezměnilo na jejich symbolickém významu. Ostruhy jsou nadále symbolem válečníka na koni, kterému se teď říká rytíř. Při pasování

na rytíře byly danému muži nejen předány meč a štít, ale i slavnostně připnuty ostruhy, které byly odznakem jeho nového, vyššího společenského postavení. Ovšem jestliže se daný člen rytířstva zpronevěřil zásadám rytířských mravů, byl ze společenstva vyloučen a jako symbol degradace mu byly ostruhy odebrány. Opačným postupem bylo zajisté ocenění jedince za významné zásluhy. Jistě z té doby se zachovalo rčení, které se používá ještě dnes: „Vysloužit si za něco ostruhy“. Ostruhy padlých nepřátel byly tehdy také považovány za válečnou trofej a bojovník ještě po smrti pohaněl nepřítele tím, že mu je odebral. Spolu s rozvojem střelných zbraní ovšem význam rytířů upadá. Ostruhy jsou však dále používány u jezdecka, tedy kavalerie, která je stále platnou součástí vojenských jednotek až do 20. století.

Veliký význam si ostruhy udržely v některých jihoamerických zemích, kde byly a v některých oblastech stále ještě jsou součástí image místních „Cabaleros“. Nezbytnou součástí oděvu těchto dobyvatelů dívčích srdcí byly nablýskané boty a ohromné ostruhy, které byly často ze stříbra a byly velmi nákladně zdobené. Mnohé zvyky z minulosti v těchto zemích stále přetrvávají a proto jsou ostruhy například součástí taneční obuvi místních šviháků (obr. 1).

Ovšem spolu s tím, že potřeba jezdit na koni byla odstraněna rozvojem dopravního průmyslu, odpadá i potřeba nošení ostruh. V současné době mají snad jen malé využití v jezdeckví a i zde jsou vzhledem k protestům ochránců zvířat používány jen minimálně. Proto se s nimi můžeme setkat snad jen při rekonstrukcích historických událostí, natáčeních historických filmů a v muzejních sbírkách. Přestože čas vymezený pro ostruhy již zřejmě upršel, přesto vypovídají o období dlouhém přes 2000 let a jsou bezesporu významnou kapitolou lidské historie.

■ Obr. 3 Dětský hrob 70 ze hřbitova u VI. kostela v Mikulčicích. Hrob obsahoval skelet dítěte ve věku 3-4 let s bohatou výbavou (podle: Poulik 1963, s. 196).

Co se ovšem můžeme dovědět z archeologických nálezů ostruh? Bezesporu můžeme pomocí těchto nálezů sledovat vznik a vývoj ostruh. Můžeme je rozčleňovat do různých skupin a typů. Můžeme sledovat techniku jejich výroby, používání různých materiálů a technologických postupů. Můžeme určovat jejich stáří a využívat jejich nálezy pro chronologické zařazení dané lokality. Můžeme z nich zajistit vyčistit ještě spoustu dalších věcí, které jsem tady nejmenoval.

Ovšem jakou výpovědní hodnotu mají ostruhy o svých nositelích? Je možné na základě jejich velikosti a tvaru, jejich upínání k obuvi a dalších faktorů získat více informací také o jejich nositelích? Byli muži používající ostruhy větší či robustnější než zbytek mužské populace? Umírali tito válečníci dříve než jiní muži v tehdejší společnosti? Bylo pro ně nošení ostruh pohodlné či nepohodlné? Nenosily ostruhy i ženy? Otázek by bylo zajisté daleko více, ale najít na ně odpovědi nebude jistě jednoduché a možná to bude při současném stavu poznání i nemožné.

Nakonec jsem si řekl, že se na ostruhy a jejich nositele podívám blíže. Vždyť archeologických nálezů ostruh ze slovanských pohřebišť 9. století je poměrně velké množství a o kostrové pozůstatky jejich majitelů také není nouze. Což takhle zkusit zjistit, zda těm slovanským bojovníkům ty ostruhy seděly na míru. Jestliže ano tak by platilo jednoduché pravidlo, že bojovník s malou nohou by nosil menší ostruhy než nějaký přerostlý kolohnát.

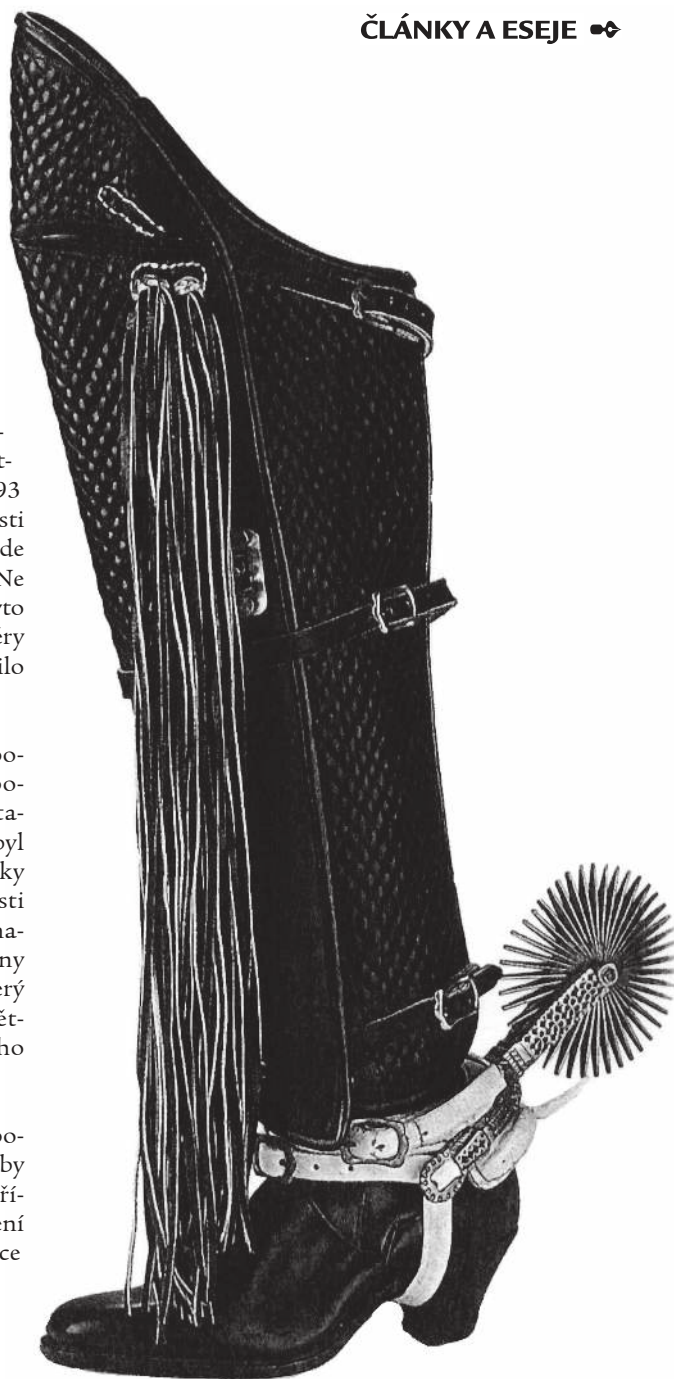
Jak to ovšem zjistit? Nezbylo nic jiného než ostruhy prostě změřit, tedy přesněji změřit rozměry v těch místech, kde ostruha nejtěsněji přiléhá k noze svého nositele. Zajímalo jsem se také o způsob, jakým ostruhy na noze držely a proto jsem vyhledával ostruhy u kterých jsem mohl určit způsob upínání k obuvi. Podařilo se mi nakonec získat a změřit 316 použitelných ostruh. Rozměry jsem měřil přímo na ostruhách uložených depozitářích (expozitura v Mikulčicích), nebo jsem je zkoušel z kvalitních vyobrazení publikovaných v odborné literatuře. Pro měření jsem vybíral ostruhy kompletní a co nejméně zdeformované u kterých bylo mož-

né měřit požadované rozměry s co nejmenším zkreslením. Základ celého souboru tvořily ostruhy z Mikulčic a Pohanska u Břeclavi.

To byla ovšem jen polovina úkolu. Teď bylo třeba zjistit, jak velké nohy měli nositelé těchto ostruh. Vybral jsem tedy konkrétní hroby v nichž byly spolu s ostruhami nalezeny kosterní pozůstatky jejich majitelů. Jednalo se o 93 hrobů. Změřil jsem kosti v oblasti kotníku, tedy v těch místech, kde ostruha nejvíce přiléhá k noze. Ne ve všech případech se ovšem tyto kosti zachovaly tak, aby rozměry bylo možné změřit. To se podařilo jen u 39 jedinců.

V tomto souboru jsem tedy porovnal příslušné rozměry a porovnal je s rozměry ostruh a statisticky vyhodnotil. Výsledek byl takový, že jsem nenašel statisticky významnou souvislost velikosti nohou a ostruh. To by tedy znamenalo, že ostruhy nebyly dělány jezdcům na míru a to, že některý z nich měl nohu menší a jiný větší se neprojevovalo na velikosti jeho ostruh.

Tento výsledek mě ovšem neuspokojil. Je nepravděpodobné, že by jezdec nosil ostruhy, které byly příliš velké a tak se mu při pobízení koně různě viklaly nebo dokonce padaly. Tak tomu asi skutečně nebylo. Nesmíme ovšem zapomínat na jednu věc. Mezi nohu a ostruhu jezdce byl vložen ještě jeden důležitý mezičlánek. Je to obuv, kterou daný jezdec nosil. A tady je ten zakopaný pes. Obuv se totiž v drtivé většině případů nedochovala. Je velmi pravděpodobné, že právě obuv tvořila nejvariabilnější součást řady noha, obuv, ostruha. Dobrá tedy, co vím o obuvi slovanských jezdců z 9. a 10. století. Bohužel velmi málo. Tak jsem se vydal pro radu za těmi nejpopulárnějšími. Kdo by měl vědět více o botách než obuvníci ze Zlína. Proslulé muzeum obuvi je přece světoznámé a historií obouvání se tam zabývají. Skutečně jsem se dozvěděl mnoho zajímavých věcí, ale o rozměrech obuvi z 9. až 10. století panovaly pouze dohady. Bylo to i tím, že v tehdejší době si někteří nositelé ostruh pravděpodobně ovinovali nohy v

oblasti kotníku pruhy látek a tak vyrovnávali velikostní nesoulad mezi obuví a nohou.

Takže zase neúspěch. Nevyšel dokonce ani můj předpoklad, že bojovníci s ostruhami byli v průměru robustnější než zbytek mužské populace v dané lokalitě. Po změření kosterního materiálu z lokality Pohansko u Břeclavi se tato hypotéza nepotvrdila. Ani v jednom případě jsem na moravských lokalitách nenarazil na případ, kdy by s ostruhami byla pohřbena žena. Ženy v tomto období tedy ostruhy pravděpodobně nenosily, nebo s nimi alespoň nebyly pohřbívány. To ovšem nebyl žádný světový objev, ale pouze potvrzení předpokládané skutečnosti.

■ Obr. 1
Tato impozantní holinka s ostruhami se nosí při cueca, národním tanci při námluvách v Chile. Obuv mužského tanečníka má základ v tradiční huaso (kovbojské) botě (podle Snowden 1996, s. 14).

Po tomto neúspěchu jsem se chtěl přestat danou věcí zabývat. Ovšem při zkoumání ostruh a kosterních pozůstatků jejich majitelů jsem narážel ještě na jeden zajímavý problém.

Byly to nálezy jezdeckých ostruh v dětských hrobech. Z lokality Mikulčice a Pohansko jsem změřil 11 dětských ostruh. Důvody proč je označuji za dětské jsou jasné. Byly většinou nalezeny v hrobech spolu s dětskými kosterními pozůstatky. Pouze ve třech případech z lokality Mikulčice se jednalo o ostruhy ze sídlištních vrstev. Zde potvrzují můj předpoklad, že se jedná o dětské ostruhy jejich malé rozměry. Tyto ostruhy jsou tak malé, že je vyloučeno, aby je nosil nějaký dospělý jedinec. Právě u nich byla naděje, že se z jejich rozměrů podaří blíže určit věk dítěte, kterému patřila, protože právě v dětství roste noha natolik rychle, že je zde možné sledovat změny rozměrů za poměrně krátký časový úsek.

Soubor kosterního materiálu z dětských hrobů byl nedostatečný a tak mi opět pomohli zlíňští obuvníci. Získal jsem od nich data naměřená u současné populace dětí. Na základě rozměrů z těchto měření jsem se pokusil v jednotlivých případech alespoň zhruba určit věk nositelů těchto malých ostruh. Celkově se jedná o 11 ostruh jejichž šířka se pohybuje v rozmezí od 47 do 59 mm. Z lokality Pohansko u Břeclavi se mi podařilo změřit 4 dětské ostruhy ze dvou hrobů. Jednalo se o hrob č. 225 a 230. Pár ostruh z hrobu 225 měl šířku 58 mm. Když tento rozměr srovnám se šířkou paty pro jednotlivé dětské věkové kategorie, mohu alespoň rámcově určit věk, do kterého by mohlo dítě ostruhu nosit, než by mu byla malá. V případě hrobu 225 se pravděpodobně jednalo o dítě, které nemělo více než 7 let. Zcela obdobný případ představuje i hrob 230 z téže lokality. V dalších případech je možné postupovat obdobně. Ovšem výsledky tohoto srovnání jsou pouze orientační.

Tak přece jen jakýsi úspěch. Nebo ne? Celé toto srovnávání rozměrů ostruh a věku dětí vychází z předpokladu, že děti tyto malé ostruhy skutečně nosily a používaly k ovládnutí koně. V tomto případě by měl rozměr ostruhy korespondovat

s rozměrem nohy. Tento předpoklad však nemusí platit. Malé ostruhy mohly být pouze hračkami nebo byly vloženy jako symbolický předmět až do hrobu zemřelého dítěte. Tyto ostruhy byly totiž nalezeny i u velmi malých dětí ve věku od 1 do 7 let (obr. 2).

V případě 2-3 ročních dětí je téměř vyloučeno, aby se samy udržely na koni, natož, aby jej dokázaly ovládat pomocí ostruh. Děti ve věku 7 let se sice již na koňském hřbetě udržet mohly, ale jejich krátké nožky nemohly dosáhnout až ke slabinám zvířete. Používání ostruh by tedy mělo pouze malý účinek.

Tyto poznatky ukazují spíše na to, že v případě malých dětských ostruh se nejednalo o předmět prakticky použitelný, ale spíše symbolický. Vystává otázka, které děti, proč a kdy tyto ostruhy dostávaly. S největší pravděpodobností se jednalo pouze o děti významných hodnostářů a bojovníků tehdejší společnosti. Pro to svědčí bohatá výbava dětských hrobů s ostruhami (obr. 3).

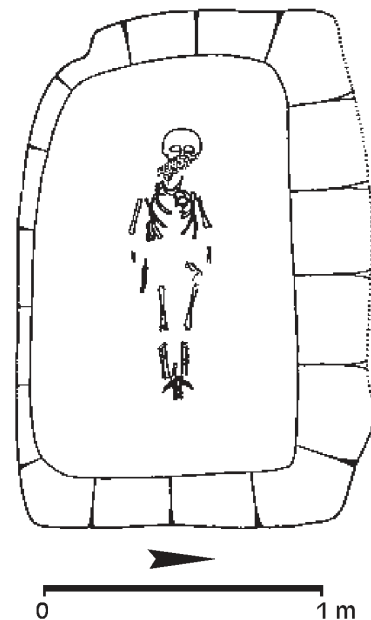
Věkové rozpětí chlapců, kterým byly ostruhy ukládány do hrobů, je velmi široké. Od jednoho roku věku se s nimi setkáváme ve všech věkových kategoriích až do dospělosti. To nasvědčuje tomu, že patrně neexistoval žádný věkový předěl, ve kterém by měl chlapec již právo být pohřben s odznaky bojovníka. Rozhodující byl patrně jeho původ. Již v období 9. až 10. století se společenské postavení dědilo z otce na syna. Ten náležel k vrstvě bojovníků ještě dříve, než se jím mohl ve skutečnosti stát.

Na závěr tedy mohu konstatovat, že pokus o nalezení přímé korelace mezi rozměry ostruh a nohou jejich nositelů se nezdařil. Veliká variabilita rozměrů ostruh a chybějící obuv znemožňují statisticky jednoznačně odvodit vztah nalezených ostruh ke kosternímu materiálu alespoň v hrobech dospělých. Přesto tento výzkum přinesl určité výsledky. U dětských hrobů se v několika případech ukázalo, že z rozměrů nalezených ostruh jsou menší než rozměry nohou pohřbených dětí. To podporuje názor, že malé ostruhy nepoužívaly za svého života jako funkční pomůcky při ovládnutí koní,

ale že jim byly vkládány do hrobů pouze jako symbol jejich sociálního postavení ve společnosti.

Poznámka

Článek vychází částečně z magisterské diplomové práce obhájené na Katedře antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy university v Brně roku 2001.

■ Obr. 2 Hrob 65 ze slovanského pohřebiště v Lumbeho zahradě v areálu Pražského hradu. V hrobě pozůstatky dítěte starého asi 3 roky s miniaturními ostruhami (podle Smetánka 2003, s. 91).

Výběr z literatury

- Dostál, B. 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Academia, Praha.
- Hlaváček, P. a kol. 1998: Snížení četnosti výskytu získaných deformit dětských nohou a zvýšení exportuschopnosti tuzemských výrobců obuvi. Zlín.
- Kalousek, F. 1971: Břeclav Pohansko, Brno.
- Kavánová, B. 1976: Slovanské ostruhy na území Československa. Academia, Praha.
- Měchurová, Z. 1981: Kůň tažný a jezdecký v raném středověku. In: Časopis Moravského muzea, vědy společenské, s. 75-91, Brno.
- Mořkovský, T. 2001: Nositelé ostruh z 9. až 15. století (Antropologická analýza jezdeckých ostruh). Diplomová práce (vedoucí J. Unger) uložena na Katedře antropologie Přírodovědecké fakulty MU, Brno.
- Poulik, J. 1963: Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích. Československá akademie věd, Praha.
- Smetánka, Z. 2003: Archeologické etudy. Nakladatelství Lidové noviny, Praha.
- Snowden, J. 1996: Lidé a boty – Boty jak procházely staletími. Bata Shoe Organization, Toronto.
- Štýblová, M. 1994: Bota v dějinách. In: Kožářství 44, Praha.